

Sâbiî Kaynaklarında İslam ve Müslümanlar

Şinasi GÜNDÜZ*

İslam and the Muslims in Mandaean Sources

Citation/©: Gündüz, Şinasi, (2012). Islam and the Muslims in Mandaean Sources, Milet ve Nihal, 9 (1), 7-30.

Abstract: Being prominent representative of the Gnostic tradition the Mandaeans have an important place in Islamic sources as well as in Islamic history. From the early period on, some debate and analysis on the Mandaeans as well as polemics against them have appeared in the Islamic sources. The sacred and historical sources of the Mandaeans have some information on Islam and the Muslims. Among them descriptions concerning the period of Muslim domination and polemical arguments on Islam and the Muslims look particularly important. This material found in the Mandaean sources is noticeable in comparison of the similar material which is found in Islamic sources. Besides information and polemics concerning Islam and the Muslims the Mandaean sources includes some materials that evoke the concepts, terms and ideas within Islamic tradition. These obviously indicate the Islamic influence, though very limited, both in the Mandaean sacred literature and in the Mandaean tradition.

Key Words: The Mandaeans, Mandaean sources, Islam, Muhammad, the Muslims, Arabs.

---

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ABD. [sgunduz@istanbul.edu.tr].

Atıf/©: Gündüz, Şinasi, (2012). Sâbiî Kaynaklarında İslam ve Müslümanlar, Milet ve Nihal, 9 (1), 7-30.

Öz : Gnostik geleneğin günümüzdeki önemli bir temsilcisi olan Sâbiîler, İslam tarihinde olduğu kadar İslami kaynaklarda da önemli bir yer tutmaktadır. Erken dönemlerden itibaren İslami kaynaklarda Sâbiîlerle ilgili polemikler kadar çeşitli tartışma ve değerlendirmelere de yer verilmiştir. Sâbiî kutsal ve tarihsel kaynakları da İslam ve Müslümanlara yönelik birçok bilgi içermektedir. Bunlar arasında İslam egemenliği dönemine yönelik tanımlamalarla İslama ve Müslümanlara yönelik polemikler ayrı bir önem arz etmektedir. Sâbiî kaynaklarında yer alan bu materyal İslami kaynaklarda mevcut benzer malzeme ile karşılaştırma açısından ilginçtir. Bunların yanı sıra yine Sâbiî kaynaklarında İslami kavram ve değerleri karşılaştıran birçok hususa da rastlanılmaktadır. Bunlar, çok sınırlı da olsa, gerek Sâbiî kutsal kitaplarında gerekse Sâbiî geleneğinde mevcut İslami etkiye işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sâbiîler, Sâbiî kaynaklar, İslam, Muhammed, Müslümanlar, Araçlar.

Giriş

Günümüzde başta Irak, İran, Avustralya ve ABD olmak üzere dünya genelinde irili ufaklı cemaatler halinde varlıklarını sürdüren Sâbiîler, karakteristik özellikleri ve sahip oldukları literatür ile dikkate değer bir dinsel topluluktur. Toplam sayıları yaklaşık 80 ilâ 100.000 kişi civarında olan Sâbiî cemaatinin önemli bir bölümü, asıl yerleşim merkezleri olan Irak ve İran'dan ayrılarak diaspora yaşantısını tercih etme durumunda kalmıştır. Özellikle Batı ittifağının Irak işgali ve akabinde yaşanan şiddet olayları Irak'ta yaşayan Sâbiîleri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle Iraklı Sâbiîlerin önemli bir bölümü Suriye ve Ürdün gibi komşu ülkeler yanında çeşitli Batı ülkelerine göç etmek durumunda kalmıştır.

Her ne kadar günümüzdeki sayıları diğer inanç mensuplarına oranla oldukça az olsa da Sâbiîlerin gerek inanç sistemlerindeki özgünlük gerekse İslam tarihinde ve literatüründe oynadıkları rol onları oldukça özel yapmaktadır. Nitekim bugün itibarıyla Sâbiîlerin teolojik yaklaşımlarından ibadet anlayışlarına, cemaat yapılarından dilerine ve geleneklerine kadar birçok husus incelenme açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Sâbiî teolojisi, Tanrı, evren ve insan anlayışları ile hakikat ve

kurtuluş öğretileri açısından Gnostik bakış açısını esas almaktadır. Buna göre ışık ve karanlık ya da iyilik ve kötülük şeklindeki iki asli ilke/prensip ezelden ebede mevcuttur ve aralarında bitip tükenmek bilmeyen bir karşıtlık ve mücadele söz konusudur. İnsan bedeni de dâhil maddi olan her şey kötülük ve karanlık âleminin bir parçasıdır. İnsanın asıl varlığını oluşturan ruh ise maddi âlemlerle bedene atılmış/düşmüş bir ışık varlığıdır. Kurtuluş, ruhun tanrıya, evrene ve kendisine yönelik hakikati kavraması ve beden hapishanesinden kurtulması ile mümkündür. İnsanın iyi davranışları bir başına kişinin kurtuluşu için yeterli değildir; zira kişinin kurtulup kurtulamayacağı ilahi irade tarafından seçilmiş olup olmadığıyla ilgilidir. Sâbiîler kurtuluş ehli olarak seçilmiş “bilenler” (*Mandaye*) ve “hakikati koruyup muhafaza edenler” (*Nasuraye*) topluluğudur. Bir kişinin Sâbiî olabilmesi ise ancak Sâbiî bir anne ve babadan doğması ile mümkündür.

Sâbiîler oldukça önemli bir dinsel literatüre sahiptirler. Mandence olarak adlandırılan Aramicenin bir lehçesiyle yazılı olan bu literatür onlarca yazılı eserden oluşur. Bu literatürün en eski nüshaları erken dönem İslami devirlere ait olsa da sahip olduğu materyalin bir kısmı Milattan sonraki üçüncü yüzyıla kadar uzanır. Sâbiî literatürü bir bütün olarak Gnostik din anlayışını ortaya koyması yanında çeşitli Ortadoğu inanç sistemlerinin dini literatürü ile karşılaştırma açısından da önemlidir. Nitekim bu literatürün tarihsel süreçte Sâbiîlik dışı çeşitli dini geleneklerin kutsal metinleri üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Örneğin yapılan karşılaştırmalı araştırmalar, Sâbiî kutsal metinlerinden *Ginza*’nın bazı kısımlarının çeşitli Maniheizt metinler üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur.¹

Uzun tarihleri boyunca Sâbiîler birçok kültürel yapı ve dinsel gelenekle bir arada yaşamış ve bu farklı geleneklerle kendi inanç sistemleri ve ibadet anlayışları arasında kaçınılmaz ilişkiler kurmuşlardır. Bu süreçte zamanla komşu dinsel ve düşünsel geleneklere ait çeşitli inançlar, bakış açıları ve değerler Sâbiî geleneğine

¹ Bkn. T. Säve-Söderberg, *Studies in the Coptic Manichaean Psalm-Book. Prosody and Mandaeen Parallels*, Uppsala 1949.

girmiş; hatta Sâbiî cemaati içerisinde çeşitli kişi ve kesimler işi din değiştirmeye kadar götürmüşlerdir. Bu durum kaçınılmaz olarak Sâbiî geleneğinin kendisini diğerlerine karşı korumaya, diğer geleneklere karşı güçlü polemikler üretmeye itmiştir. Böylelikle Sabi dinsel ve tarihsel literatüründe Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi inanç sistemlerine karşı polemikler ortaya çıkmıştır. Polemik içerikli bu materyalin amacı, apolojetik bir yaklaşımla kendi cemaatini bir arada tutmak ve yabancı dinsel geleneklerin etkisinden korumaktır. Sâbiî literatüründe yer alan bu polemiklerin yanı sıra farklı dinsel geleneklerle uzun birliktelik sonucu oluşan etkileşime dayalı malzeme de Sâbiî literatüründe yerini almıştır. Bu çerçevede bazı teolojik yaklaşımlardan ibadetlere, kavram ve ıstıhlardan dua formüllerine kadar farkı dini geleneklere ait birçok husus Sâbiî kaynaklarına girmiş ve Sâbiîlerin günlük yaşantılarının bir parçası olarak bugüne değin varlığını sürdürmüştür.

Sâbiîlerin İslam Egemenliğine Girmeleri

Sâbiî kaynaklarında Sâbiîlerin yaşamakta oldukları Mezopotamya bölgesinin Müslümanlar tarafından fethi öncesi dönemde Sâbiîlerle Müslümanların ilişkilerine dair herhangi bir bilgi yer almaz. Birazdan değineceğimiz gibi, Sâbiî kaynaklarında İslam ve Müslümanlarla ilgili ilk değerlendirmeler Hz. Ömer döneminde Irak'ın fethine ilişkindir. Bu kaynakların büyük çoğunluğu İslam tarihinin ilerleyen dönemlerinde derlenmiştir. İslami kaynaklara baktığımızda ise Müslümanların Sâbiîlere olan ilgisinin oldukça erken dönemlere kadar uzandığını görürüz. Müslümanlar, Kur'an'ın nazil olduğu dönemden itibaren Sâbiîlere ilgi duymuş, onların kim oldukları, nerede yaşadıkları ve nasıl bir inanç sistemine sahip oldukları konusunda kafa yormuşlardır. Müslümanların Sâbiîlere olan bu ilgisinin İslamın temel kaynakları bağlamında iki önemli nedeni vardır: Bunlardan ilki Kur'an'da Sâbiîlerden üç ayette bahsedilmekte oluşudur; ikincisi ise henüz risaletin Mekke döneminden itibaren Hz. Peygamber ve müminlere yönelik olarak müşriklerin kullanmış oldukları "Sâbiî" terimidir. Kur'an, kimlikleri hakkında herhangi bir bilgi vermese de Sâbiîleri Bakara, Maide ve Hac

surelerinde diğer çeşitli inanç gruplarıyla birlikte sadece ismen zikretmekte ve iki yerde “her kim Allah’a ve ahiret gününe iman eder ve salih amel işlerse onların mükâfatları Allah katındadır, onlar için bir korku yoktur” diye vurgulamaktadır.²

Bizzat Kur’an’ın nazil olduğu dönemde Sâbiîlerle Müslümanların karşılaşmalarına dair kaynaklarda herhangi bir somut bilgi bulunmamakla birlikte, erken dönemlerden itibaren Kur’an’da Sâbiîler (*sâbiun*, *sâbiîn*) isminin kullanılması Hicaz bölgesinde onların tam manasıyla olmasa da bilinip tanındıklarının en önemli delilidir. Nitekim Müslümanlar, sahabe döneminden itibaren Kur’an’da anılan bu inanç grubunun kimliğini açıklama gayreti içerisinde olmuşlardır.³ Müslümanların Sâbiîlere olan ilgisinin bir diğer temel referansı da Mekke döneminde iken Hz. Peygambere ve ona inananlara müşriklerin “Sâbiî” demeleridir. Bu konudaki rivayetler incelendiğinde bunun Sâbiîlik diniyle irtibatlı olarak kullanılmadığı, yalnızca Arapça “dönek” anlamına gelen bir yaftalama olduğu anlaşılır. Bununla birlikte bazı erken dönem İslam âlimleri; Arap müşriklerinin Müslümanları Sâbiîlerle karşılaştırmaları ve bu çerçevede Müslümanları aşağılamak amacıyla bu yaftayı kullanmış oldukları kanaatindedirler.⁴ İlerleyen dönemde ise İslam âlimlerinin Sâbiîlere ilgisinin ana nedeni özellikle 3. Hicri yüzyıldan itibaren Sâbiî adı altında İslam dünyasında ön plana çıkan Harraniler olmuştur. İbnu’n-Nedim, Ebu’r-Reyhan el-Biruni ve Hamza Isfahani gibi İslam âlimlerinin eserlerinde Sâbiî adını sonradan adapte ettiklerine dair veriler bulunan Harranilerden birçok kişinin yıldız ve gezegen kültüne dayalı politeist ve pagan inanç sistemleriyle İslam şehirlerinde, hatta saraylarda ve önemli bilim meclislerinde boy göstermeleri bir anda Müslümanların dikkatinin bunlar üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Müslümanlar bir yandan bunların inanç sistemleri hakkında bilgi verip analizler

² Bkn. Bakara 62, Maide 67, Hac 17.

³ Bu konuda geniş bilgi için bkn. Ş. Gündüz, “Kur’an’daki Sâbiîlerin kimliği üzerine bir tahlil ve değerlendirme”, *Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Samsun 1992.

⁴ Bkn. Gündüz, “Kur’an’daki Sâbiîlerin kimliği üzerine bir tahlil ve değerlendirme”.

yaparken bir taraftan da bunların Kur'an'da anılan Sâbiiler olup olmadıklarını sorgulamış, güney Mezopotamya'da yaşayan ve çoktanrıçlıkla paganizmden uzak yapılarıyla bilinen Sâbiilerden farklarını vurgulamaya ve Harranilerin ne zaman Sâbiî ismini adapte etmiş olabilecekleri sorusunu cevaplamaya çalışmışlardır.⁵ Müslümanların Sâbiilere olan bu ilgileri, doğal olarak tefsir ve hadis kaynaklarından fıkıh ve islam tarihi kaynaklarına kadar birçok alana ilişkin literatürde Sâbiilerle ilgili irili ufaklı çeşitli görüşlerin, tartışmaların yer almasına neden olmuştur.

Erken dönemlerden itibaren Müslüman âlimler Sâbiilerin çeşitli özelliklerine dikkat çekmiş ve onların ehli kitab kategorisinde sayılıp sayılmayacaklarına dair çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin Ebu Hanife onların Zebur okuduklarını, ehli kitab arasında sayılabileceklerini, dolayısıyla kadınlarıyla evlenilebileceğini ve kestiklerinin yenilebileceğini düşünmüştür. Bazı kaynaklar Hz. Ömer'in de Sâbiilerin Ehli Kitaptan oldukları fikrinde olduğunu aktarmaktadır. Sâbiilerin Zebur okudukları kanaati Ebû Hanife'nin çağdaşı olan diğer birçok İslam âlimlerin tarafından da savunulmuştur. Bunlardan Abu'l-Aliyeh ve Suddî, Sâbiilerin Ehli Kitab kategorisine girdikleri ve dolayısıyla onlar tarafından kesilen şeyleri yeme ile onların kadınlarıyla evlenmenin caiz olduğu görüşüne katılmışlardır. Diğer taraftan Ebu Hanife'nin öğrencileri Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ile Mucâhid gibi İslam âlimleri ise Sâbiilerin Ehli Kitab arasında sayılmayacağını savunmuşlardır.⁶

Mezopotamya bölgesi İslam egemenliğine girdiğinde bölgedeki duruma ilişkin veriler hem İslami hem de Sâbiî kaynaklarında yer almaktadır. İslami kaynaklar o dönemde yörede yaşayan Hıristiyan ve Mecusi gibi diğer gayrimüslim unsurlarla birlikte Sâbiilerin de ehli zimmet statüsüne alındıklarına vurgu yapar. Sâbiilerin yaşadıkları Güney Mezopotamya bölgesi Hz. Ömer döneminde fethedildiğinde burada egemen unsur olan Mecusilere Hz. Pey-

⁵ Bu konuda bkn. Ş. Gündüz, *Sâbiiler Son Gnostikler*, Ankara 1995, s.4-9.

⁶ Bkn. Ş. Gündüz, "Ehli Kitabın Kimliği Sorunu ve Ebû Hanife ile Çağdaşlarının "kitâb" Terimi Merkezli Yaklaşımları", *İslâmi Araştırmalar*, 15: (1-2), 2002.

gamber'in bir hadisinden hareketle ehli zimmet statüsü tanınmış⁷ ve "cizye" denilen belirli bir vergi karşılığında İslam egemenliğinde varlıklarını sürdürme hakkı verilmiştir. Benzer bir uygulama bu yörede yaşayan Sâbiîler gibi azınlık oluşturan diğer inanç grupları için de geçerli olmuştur. Bu konuda başta Ebu Yusuf gibi fakihler olmak üzere çeşitli erken dönem İslami kaynaklarda bilgiler yer almaktadır.⁸ Sâbiîlerin ehli zimmet kategorisine alınmalarında - yukarıda değindiğimiz - onların ehli kitab sayılıp sayılmayacağına yönelik tartışmalar da etkili olmuş gözükmektedir. Nitekim Sâbiî kaynaklarından *Haran Gaveyta*, yöreyi fethettiklerinde Müslümanların Sâbiîlere dokunmamalarına, onlara yönelik şiddete başvurmamasına ve Sâbiîlere Müslüman yönetimi altında yaşamalarını sürdürme hakkı tanınmasına yönelik şunları anlatır:

"ve o (Danga oğlu Anuş) onu kendi şehriden Basra denilen Suf Zaba'ya götürdü. Ona Bağdat'a doğru İranlıların tepelik ülkesini gösterdi. Ve Anuş (Uthra), Danga oğlu Anuş'a bilgi verdiği gibi babaları tarafından (derlenen) ve Nasuraların bütün yöneticilerinin sıkıca sarıldıkları bu kitap hakkında Katilin Oğluna da bilgi verdi. Ve kralların bir listesi bu kitapta vardır; dünyanın kralı Adem'den kral Artabanus'a (hatta) Danga oğlu Anuş'a kadar bilgi verir ki bunlar seçilmiş kök/kökendiler. Sonra o, ona Ardubayya (Sasaniler) kralı hakkında, bütün yapmayı araştırdığı şey hakkında ve Yüce Hayat ulusunun çocukları hakkında bilgi verdi; onlar (Müslümanlar) onun yönetimi zamanında yaşayan Nasuralara zarar vermesinler diye. Danga oğlu Anuş yüce Işık Kralı'nın -ismi yücelsin- gücüyle açıkladı ve konuştu ki Katilin Oğlu Arab'ın ruhlar cemaatine zarar vermesine, Yüce Vahyin bu açıklamaları ile sağlanan korumaya bağlı olarak izin verilmedi."⁹

⁷ "Mecusilerle karşılaştığınızda onlara ehli kitaba davrandığınız gibi davranın", Malik ibn Enes, *el-Muvatta*, İstanbul 1981, Zekat 24.

⁸ Ebû Yusuf, İslamdan dönen mürtedler ve Arap müşrikler hariç bütün gayrimüslimlerden cizye alınabileceğini vurgulamaktadır. Bkn. Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, çev. Ali Özek, İstanbul 1973, s.210.

⁹ E.S. Drower, *Harar Gawaita and the Baptism of Hibil Ziwa*, (buradan itibaren *Harar Gaveyta*), Vatican City 1953, s.15-16.

Anlaşılacağı gibi metinde Müslümanların Sâbiîlerle karşılaş- tıklarında onlara zarar vermemesi, Müslümanların onların kutsal metninden haberdar olmaları ile açıklanmaktadır. Buna göre Anuş, Müslümanlara Sâbiîlerin kutsal kitabı hakkında bilgi vermiş ve Müslümanlar bu nedenle onlara zarar vermemişlerdir. Bu ifade erken dönem İslam tarihinde gördüğümüz, Sâbiîlerin kutsal kitap- larından dolayı Ehli Kitab kategorisine dâhil olduklarına ve cizye hukuku ile İslam toplumunda varlıklarını sürdürebileceklerine dair görüşlere Sâbiî kaynaklarından bir delil teşkil etmektedir.

Mezopotamya'nın fethi esnasında Müslüman yöneticiler her ne kadar Sâbiîlere fiili anlamda zarar vermemiş, onlara ehli zim- met kategorisinde yaşamlarını sürdürme hakkı tanımış olsalar da ilerleyen süreçte Sâbiîlerin bir cemaat olarak çeşitli sıkıntılar yaşa- dıkları Sâbiî kaynaklarında yer alan ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu sıkıntılar arasında Sâbiî cemaatinin yaşadığı bölgelerin azalma- sı, yörede Müslüman nüfusun sayısının giderek artması, buna bağlı olarak cami ve mescitlerin inşa edilmesi, muhtemelen Sâbiîler arasında bazı kişilerin İslamı kabul etmeleri ve Müslümanların yer yer kılıca/şiddete başvurmaları sayılabilir. Nitekim *Haran Gavey- ta'*daki şu ifade bunu desteklemektedir:

“...ve sonra Katilin Oğlu Arab krallık kurdu, ileri çıktı, ken- disine bir halk oluşturdu ve sünneti uyguladı. Bütün bunlar olduktan sonra bile ve bütün bu olaylar gerçekleşikten son- ra altmış bayrak/alem kaldı... Sonra o kılıcı aldı ve Şam şeh- rinden Bdin olarak adlandırılan Bit Dubar'a kadar kılıç kul- landı. O buraları yönetti ve Hardbeanlar (Ardubayya, Sasa- niler) denilen İranlıların tepelik ülkelerine hükmetti ve yö- netimi onlardan aldı.”¹⁰

İslam Egemenliği Dönemine Yönelik Polemikler

Sâbiî kaynaklarında başta Yahudilik olmak üzere diğer dinlere ve bunlara mensup inanç gruplarına yönelik birçok polemik dikkat çeker. Örneğin Yahudiler kötü güç Ruha'nın halkı olmakla itham edilir ve “Yahudilerin tanrısı” olarak anılan Adonay'dan sık sık “sahte tanrı” ve “kötü ruhların ve karanlık güçlerin lideri” olarak

bahsedilir. Benzer şekilde Hıristiyanlık ve Hıristiyan geleneğinde yer alan şahsiyetlere karşı da çeşitli polemikler Sâbiî kaynaklarında mevcuttur. Örneğin Hz. İsa, “sahte mesih” ve “yalancı” gibi ifadelerle zikredilir ve kötü gezegenlerden Merih (*Nbu*) ile özdeşleştirilir.¹¹ Onun, hakikat elçisi Hz. Yahya'dan öğrendiği bilgileri daha sonra yanlış yolda kullandığı savunulur.

Sâbiî kaynakları Müslümanlara ve İslami değerlere yönelik birçok polemığe de yer verir. *Divan Abatur* ile *Haran Gaveyta*, Ar-dubayya'nın (Sasanilerin) 360 yıllık egemenliği sonrası Arap Abdullah'ın yönetici olduğunu ve egemenliğini kurduğunu belirtir. Arap fetihlerinin Şam'a kadar uzandığından söz eder.¹² Bir bütün olarak İslami dönem "Mars dönemi" olarak anılır. Mars dönemi Sâbiî zaman tasavvurunda toplam 7 dönemden oluşan zamanın son dönemidir. Bu dönem kötülüğün gittikçe ayyuka çıkacağı ahir zamanı da içeren bir devirdir. Gezegenlerden Mars (*Nirig*), Sâbiî geleneğinde şiddet ve savaşla birlikte anılır. Sâbiî kutsal metinlerinden *Sfar Malvaşya*'da yıldızı Mars olan bir kişinin zekilik ve kurnazlıkla savaş ve şiddeti öğreneceği söylenir. Bu çerçevede Mars'ın etkisi altında olan bir kişinin azgın, sinirli, kötü, günahkâr, sahtekâr ve yalancı bir karakterde olduğu; öldürmekten ve ordularını savaşa sürmekten hoşlanan bir tabiat taşıdığı anlatılır.¹³

Nitekim Sâbiî kaynaklarında İslami dönem baştan sona şiddet ve savaşın hâkim olduğu bir devir olarak nitelenir. İslami dönem her türlü karışıklığın, fitnenin ve talihsizliğin artacağı, fakirlikle

¹¹ “Arkadaşlarım, sahte mesihe karşı dikkatli olun.” E.S. Drower, *The Canonical Prayerbook of the Mandaean*, (buradan itibaren *Kolasta*), Leiden 1959, s.119. “Onun ismi Immanuel'dir ve kendisini kurtarıcı İsa olarak adlandırır. ... O size gözükür ve şöyle der: ‘Gel, yanımda ol ve sen yanmayacaksın.’ Ona inanma; zira o büyücülük ve hainlik yapar. ... O şöyle der: ‘Ben tanrırım ve tanrının oğluyum. Babam tarafından buraya gönderildim.’ Ve o sana şöyle der: ‘Ben ilk elçiyim, Hibil Ziva’yım. Ben yükseklerden geldim.’ Sakın onu tanımayın, kabul etmeyin; zira o Hibil Ziva değildir.” M. Lidzbarski, *Ginza der schatz oder das grosse Buch der Mandäer übersetzt und erklärt*, (buradan itibaren *Ginza*), Göttingen 1925, s.29.

¹² E.S. Drower, *Divan Abatur or Progress Through the Purgatories*, (buradan itibaren *Divan Abatur*), Vatican City 1950, s. 29; *Haran Gaveyta*, s.15.

¹³ Bkn. E.S. Drower, *The Book of the Zodiac*, (buradan itibaren *Sfar Malvaşya*), London 1949, s.62, 97.

yoksulluğun bütün aşağı Mezopotamya yerleşim yerlerinde yaygınlaşacağı ve halkların, ulusların dağılacağı bir dönem olarak tasvir edilir:

“Bu Arap çağında bütün kötü yaratıklar kötü ayırık otları gibi çoğalacak... halklar, uluslar ve diller dağılacak, ölçüsüz ve sayısız olacak...”¹⁴

“Bundan sonra Araplar ve Yunanlılar gelecekler; şehirlerde karışıklık, fitne ve talihsizlik olacak ve Babil şehirlerinde büyük fakirlik/yoksulluk ortaya çıkacak”.¹⁵

Yine bu dönemde Sâbiîlerin büyük sıkıntı ve zorluk çekecekleri, yeryüzünde zina, hırsızlık ve yolsuzluk gibi ahlaksızlıkların yaygınlaşacağı, insanlar arasında şiddetin egemen olacağı ileri sürülür:

“ve sonra Hibil Ziva ... Nasuraylara son çağın sonuna ilişkin şunları öğretti: kötülük artacak ve kirlilik artacak ve dünyayı kuşatacak; zira kötülüğün artması ve kirliliğin dünyada oluğu çoğalması hükmedilmiştir. Çünkü bu çağda kadedir. ... Bu çağ ve dönemde, Katilin oğlu Arabın yönetiminden dünyaların sonuna kadar, zulüm ve keder *nasuralar* için artacak; temizlik azalacak, kirlilik, zina, hırsızlık ve yolsuzluk artacak. İnsanlar kirlenecekler ve bu dönemde insan diğer insanın kanını içecek.”¹⁶

Ginza'nın 15. kısmında son dönem olarak tanımlanan İslami dönem, "Muhammed'in çağı" diye de anılır; aynı kaynağın 18. kısmında bu dönemin süresi ile ilgili bir kehanette bulunulur ve "Arap kralların" 71 yıl hükümranlık sürecekleri belirtilir.¹⁷ Erken İslami dönemlere ait *Ginza* gibi Sâbiî kaynaklarında İslam egemenliği döneminin fazla uzun sürmeyeceğine yönelik bu tahminde bulunulurken, sonraki dönem Sâbiî kaynaklarında ise bu tahminin yeniden revize edildiği ve İslami dönemin dört bin yıl süreceği

¹⁴ *Haran Gaveyta*, s.19.

¹⁵ *Sfar Malvaşya*, s.140.

¹⁶ *Haran Gaveyta*, s.18.

¹⁷ Bkn. E.S. Drower, "Mandaean Polemic", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1962, s.446. Bu ifadeler, en azından *Ginza*'nın bu kısımlarının Mezopotamya'nın İslam egemenliğine girmesinin hemen akabinde derlenmiş olduğu izlenimini vermektedir.

öngörüsüne yer verildiği dikkati çeker. Bu kehanete göre İslami dönemden sonra ise altı bin yıl Mesih dönemi sürecektir.¹⁸

Sâbiî Kaynaklarında Müslümanlar ve Hz. Muhammed

Sâbiî kaynaklarında Müslümanlar, "Araplar" olarak tanımlanır; Arap ismi genel anlamda Müslüman manasına kullanılır. Arapların "şeytani yalancılar ve kan içiciler" oldukları belirtilir ve onlarla ilgili "uğursuz bir ırk" tanımlaması yapılır.¹⁹ Ayrıca Müslümanlara yönelik olarak "utanmazlar... işe yaramazlar" şeklinde nitelendirmeye yer verilir.²⁰ *Divan Abatur*'da, Sâbiîlerin yaşadığı yörede varlıklarını sürdüren Müslümanlar da dâhil diğer inanç gruplarına yönelik olarak, bunların ikinci yaratılışın ürünleri oldukları belirtilir²¹ ve bu yaratılış sonucu değişik ırkların, dillerin ortaya çıktığını ve bunlardan bir kısmının mescidler inşa ettikleri ve yalancı peygamberler ürettikleri vurgulanır:

"Onlar mescidler inşa ettiler, sahte peygamberlerin yanında durdular onlara tapındılar. ... Bazıları 'biz peygamberiz' diyen –oysa bu yalandır- şeytanları yücelttiler."²²

Sâbiî kaynaklarında özellikle Hz. Muhammed'e yönelik birçok polemik dikkati çeker. Sâbiî literatüründe Hz. Muhammed'den; "Arap Abdullah" (*abdula arabiya/arbaya*), "Ahmed", "büyücü Bizbat'ın oğlu Ahmet" (*ahmat bar bizbat*), "Arap Muhammed Bizbat" (*muhamad bizbat arbaye*), "Arap Muhammed" (*mahomad arbaya*), Ruha'nın oğlu Muhammed" (*muhamat brah d ruha*), "Arap peygamber" (*nbiha arbaya*) ve "Arapların kralı" (*malka d arbayya*) şeklinde söz edilir.²³ Onun özellikle kötü ruhsal varlıklar Ruha²⁴ ve

¹⁸ *Haran Gavayta*, s.19-20.

¹⁹ "Araplar... şeytani yalancılar, kan içici uğursuz bir ırk...". *Kolasta*, 251.

²⁰ E.S. Drower, *The Thousand and Twelve Questions*, Berlin 1960 (buradan itibaren *Alf Trisar Şualya*), s.160, 194-195, 261.

²¹ Metne göre Ptahil tarafından gerçekleştirilen ilk yaratılış, cennetle özdeşleştirilen mükemmellik alemi Mşunya Kuşta ile ilgili olanların, yani kurtuluş ehlininidir; ikinci yaratılış ise diğer inanç mensuplarını kapsamaktadır. Bkn. *Divan Abatur*, s.16-17.

²² *Divan Abatur*, s.16.

²³ Bkn. E.S. Drower and R. Macuch, *A Mandaic Dictionary*, Oxford 1963, s. 3, 9, 36, 259.

²⁴ *Divan Abatur*, s.37

"büyücü Bizbat"la birlikte anılması dikkat çekicidir. *Ginza* ve *Draş-ya d Yahya* gibi kutsal metinlerde onun "dünyaya çokça kötülük getiren kişi" olduğu iddia edilir;²⁵ *Divan Abatur*'da ise o, "zarar (yıkım) çocuğu" şeklinde nitelenir.²⁶

Hız. Muhammed'e yönelik polemikler arasında, onun peygamberliğinin sorgulanması, onun tarafından tebliğ olunan İslamın Yahudi geleneği ile karşılaştırılması ve İslamın Yahudi geleneğine paralel bazı uygulamalara sahip olmasının eleştirilmesi ön plana çıkarılır. Sâbiî kaynaklarında Hız. Muhammed'e yönelik eleştirilerin başında onun peygamberliğinin sorgulanması gelir. Sâbiîlerin peygamberlik anlayışında iki tür peygamber vardır: bunlardan birincisi *nbiha d kušta* olarak tasnif edilen "hakikat peygamberleridir". Bu peygamberlerin sonuncusu Hız. Yahya'dır. Hız. Yahya'dan sonra artık bir hakikat peygamberi gelmeyecektir. İkinci grubu ise *nbiha d kabda* olarak nitelenen "sahte peygamberler" oluşturur ki bu bağlamda Hız. İsa ve Hız. Muhammed gibi figürler birer *nbiha d kabda*'dır. Dolayısıyla Sâbiî kaynaklarına göre Hız. Muhammed'in peygamberlik vasfı ancak bu bağlamda düşünülebilir. Sâbiî kaynaklarına göre o, buna rağmen peygamber olduğunu iddia etmiş, Yahudiler gibi sünnet olma adetini getirmiş ve sözleri bozmuş/değiştirmiştir. Bütün bunlarla o, Sâbiî kaynaklarına göre sahte peygamberlerin en kötüsüdür; gerçekte yalan peygamberlerinin mührüdür/sonuncusudur. Ayrıca Sâbiî kaynakları, şiddet ve savaşla irtibatlı gezegen Mars'ın ona yardım ettiğini ve onun insanları kılıçla zorla dinine döndürdüğü ileri sürer ve onu, "kan dökücünün oğlu, Arap" diye isimlendirir:

"(Ey) Arap çağında yaşayan rahipler! Kan dökücünün oğlu Arap'ın ortaya çıkması, dünyada bir peygamber gibi davranması, öyle ki Yahudiler gibi sünneti icra etmesi ve sözleri değiştirmesi öncesi (olanlarla ilgili) size söyleyeceğim. Zira o (Muhammed), sahte peygamberlerin en aşağısıdır; Mars ona eşlik etmektedir. Çünkü o Yalan Peygamberlerinin

²⁵ Bkn. *Ginza*, ss.30, 54; M. Lidzbarski, *Das Johannesbuch der Mandäer*, Giessen 1915, s.88; *Harān Gaveyta*, s.12-16. Ayrıca bkn. Drower, "Mandaean Polemic", s.446.

²⁶ *Divan Abatur*, s.29.

mührüdür/sonuncusudur. (Buna rağmen) ondan sonra Me-sih, zamanın sonunda ortaya çıkacaktır. Ey Nasuralar! kan dökücünün oğlu Arab'ın ortaya çıkması, dünyada bir peygamber olarak anılması, Mars'ın onunla birlikte inmesi, onun kılıç çekerek insanları kılıçla kendisine döndürmesi öncesi hakkında sizi bilgilendireceğim."²⁷

Haran Gaveyta'dan yapılan bu alıntıda görüldüğü gibi Sâbiî kaynakları Hz. Muhammed'in peygamberliği bağlamında Kur'an'da geçen "*hâtemu'n-nebiyyin*" öğretine yönelik olarak da bir polemik içermektedir. Bu polemik çerçevesinde Hz. Muhammed'in "Yalan Peygamberlerinin mührü/sonuncusu" olduğu vurgulanır.

Sâbiî kutsal metinlerinde, başta Kudüs olmak üzere Yahudilerin yaşadıkları bölgelerde İslam egemenliğinin Yahudi hukukunun yöredeki egemenliğini ortadan kaldıracığı belirtilir. *Divan Abatur*'da bu durum, Muhammed'in Musa üzerinde egemen olması şeklinde tanımlanır: "Muhammed, Musa üzerinde egemenlik kurmuştur ve Abdullah onun yasasını kıracaktır."²⁸

Hz. Muhammed'in peygamberliği çerçevesinde onun sözleri bozuğu/değiştirdiği iddiasına ve Yahudiler gibi sünnet olma âdetini getirmesine özellikle dikkat çekilir. "Sözleri bozma" ifadesi bir yönden Kur'an'da yer alan "kelimelerin yerlerini değiştirme" ifadesini²⁹ akla getirirse de büyük ihtimalle Sâbiî kaynaklarındaki bu ifade, Hz. Muhammed'in insanlara tebliğ ettiği mesajın Sâbiî teolojisinden ve dini öğretisinden farklı bir bağlam içerdiği içindir. Nitekim *Haran Gaveyta*'da yer alan bu ifadenin hemen ardından Hz. Muhammed'den (ya da Sâbiîlerin yaşadıkları bölgedeki İslam egemenliğinden) 86 yıl önce Sâbiî cemaati arasında vuku bulan bir ihtilaftan, farklı öğretilerle ortaya çıkan kişilerden söz edilir. Bu hadisede, Sâbiî kaynağına göre, kötü güçler (*Adunay*) "Sâbiîlerin inançlarını bozacak bir yapıda sözleri bozmaları" ilkesiyle harekete geçmişler ve bunun için Sâbiî cemaatinden Qiqil'i kandırarak kullanmışlardır. Bunun sonucu olarak Sâbiî ileri gelenleri (*Nasuraye*)

²⁷ *Haran Gaveyta*, s.12.

²⁸ *Divan Abatur*, s.37.

²⁹ Bkn. Maide, 41

arasında bir ayrılık ortaya çıkmıştır.³⁰ Burada, İslam egemenliği dönemi öncesi Sâbiî cemaati arasında “sözleri (doğru öğretiyi) bozma” neticesi ortaya çıkan ayrılıkla, Hz. Muhammed ile ilgili olarak yapılan “sözleri bozma/değiştirme” tanımlaması arasında kurulan irtibat ilginçtir.

Geç Dönem Sâbiî Kaynaklarında İslam Karşısı Polemikler

Geç dönem Sâbiî kaynaklarında, özellikle bu kaynakların kolofonlarında³¹ Müslümanlara yönelik çeşitli beddualar yer alır: “dünya başlarına yıkılsın,”³² “Manda d Hayye, onların yüce ruhlar cematine (Sâbiülere) yönelik öfkelerini ve kötü niyetlerini gidersin”³³ gibi ifadeler sıklıkla yer alır.

Sâbiüler Müslümanların bayram günlerini uğursuz (mbattal) günler olarak kabul ederler.³⁴ Müslüman bayram günlerinde ölen bir Sâbiî için, yedi rahip tarafından icra edilen “Âdem Masiqtası” düzenlenir.³⁵ Bu durum, açıkça İslam kültürüne karşı bir polemğin ürünü olsa gerektir. Yine Sâbiüler, her ne kadar kutsal metinlerinde bu konuda bir şey olmasa da Müslümanların Arafat gününü bir oruç günü olarak kabul ederler.³⁶

³⁰ *Haran Gaveyta*, s.13.

³¹ Kolofonlar, Sâbiî kutsal metinlerini İslami dönemde kopya ederek çoğaltan Sâbiî din adamlarının metnin sonuna yaptıkları ilavelerdir. Bu ilavelerde onlar, kendi dönemlerine ait çeşitli bilgilere yer verirken içinde yaşadıkları Müslüman toplumu ile ilişkilerine de değinmekte ve bu çerçevede sıklıkla Müslümanlara karşı tutumlarını yazıya dökmektedirler.

³² Bkn. E.S. Drower, *A Pair of Nasoraean Commentaries*, Leiden 1963, s.90; Drower, *Haran Gawaita and the Baptism of Hibil Ziwa*, s.86; *Alf Trisar Şualya*, s.230.

³³ Bkn. Drower, *Haran Gawaita and the Baptism of Hibil Ziwa*, s.86; *Alf Trisar Şualya*, s.160.

³⁴ E.S. Drower, *The Mandaean of Iraq and Iran. Their Cults, Customs Magic Legends and Folklore*, Oxford 1937, s.92.

³⁵ Bkn. Drower, *The Mandaean of Iraq and Iran*, s.211. Masiqta, ölmüş ya da ölecek olan kişinin ruhuna yardımcı olma, uzun yolculuğunda onu yalnız bırakmayarak dua ve dini ayinlerle onu destekleme amacıyla düzenlenen ruhun yükselişi törenidir. Birçok Masiqta çeşidi vardır. Bunlardan Adem Masiqtası, uğursuz sayılan günlerden birinde ölen kişiler için düzenlenir ve 7 rahip tarafından idare edilir. Bkn. Gündüz, *Sâbiüler Son Gnostikler*, s. 157.

³⁶ Sâbiüler oruç esnasında hayvani besinlerden uzak dururlar. Drower, *The Mandaean of Iraq and Iran*, s.92.

Geç İslami dönemlere ait bazı Sâbiî kaynakları, Müslüman yöneticilerin idaresi altında Sâbiîlerin yaşadıkları baskı ve sosyal sıkıntılara dikkat çekmektedir. Sâbiî kaynaklarında yer alan bilgiler, çeşitli zamanlarda yerel yöneticilerce Sâbiî toplumuna karşı zaman zaman yapılan baskı ve şiddet olayları hakkında malumat içerir. Her ne kadar erken İslami dönemlerde Sâbiîler ehli kitab statüsünde görülerek zimmî hukuku ile İslam egemenliğinde yaşamayı garanti altına almışlarsa da ilerleyen dönemlerde çeşitli nedenlerle Sâbiî cemaati ile bazı Müslüman komşuları arasında bir takım istenmeyen olaylar yaşanmıştır. Bununla birlikte İslam egemenliği dönemine bir bütün olarak baktığımızda, Sâbiîlerin zihinlerinde derin izler bırakan bu olayların yalnızca zaman zaman bazı yöneticilerden ya da yörede yaşayan bedevilerden kaynaklanan münferit hadiseler olarak kaldığı ve bunların İslam tarihinin geneline teşmil edilemeyeceği açıktır. Zira erken dönemden itibaren Müslümanlar, inançları gereği şiddetten uzak durmaya özen gösteren Sâbiîlere İslam toplumu içinde belirli bir fıkıh ile barış içinde yaşamlarını sürdürme imkânı tanımışlar ve genelde bunu korumaya da özen göstermişlerdir. Bu çerçevede örneğin Osmanlı döneminde de olduğu gibi genel olarak Sâbiîler, belirli bir vergi karşılığı askerlik gibi görevlerden de muaf tutulmuşlardır.³⁷

Sâbiîlerin zihinlerinde derin izler bırakan bu olaylara ilişkin çeşitli örneklerle özellikle kolofonlarda rastlanır. Örneğin 14. yüzyılda yaşanan bir hadise Sâbiîleri oldukça etkilemiştir. Bir Sâbiî yazmasının sonunda yer alan bilgilere göre Güney Mezopotamya'da Sultan Muhsin ibn Mehdi'nin Amara'da, oğlu Feyyaz'ın ise Şuster'de yönetici olduğu dönemde Sâbiî yeni yılının ilk günlerinde, Sâbiî bir kadın nedeniyle, yörede yaşayan Araplar Sâbiîleri kuşatmışlar ve aralarında Sâbiî din adamları da bulunan cemaatten büyük bir grup katliama maruz kalmıştır. Metinde bu nedenle yöredeki cemaatin yıllarca perişan olduğu ve rahipsiz kaldığı anlatılır.³⁸ *Divan Masbuta d Hibil Ziva*'nın kolofonunda yer alan bir bilgiye göre ise Hicri 1250-1251'de Sâbiî rahipleriyle Sâbiî sivil halk

³⁷ Bkn. Drower, *The Mandaeans of Iraq and Iran*, s.15.

³⁸ Drower, *The Mandaeans of Iraq and Iran*, s.14.

arasında bir anlaşmazlık baş göstermiş ve Suk eş-Şuyuk'ta yaşayan Sâbiîler Şuster'e gitmek üzere yola çıkmışlar, ancak yolda bazı Arap bedevi eşkiyalar tarafından yolları kesilerek malları yağmalanmıştır. Bu şiddet nedeniyle Sâbiîler bataklıktaki kamışlık bölgelere kaçıp dağılmışlardır. Daha sonra Samir ibn Gadban adlı Arap şeyhine şikâyette bulunulması üzerine, bu kişi adamlarını göndererek yağmalanan mallardan bir kısmını Sâbiî cemaatine geri iade etmiştir. Bu olay sonrası Hicri 1253'te, bölgenin yöneticisi Ali Paşa'nın Muhammerah saldırısı sonrası Sâbiîler, yine bedevilerin bir takibat ve şiddetine maruz kalmışlardır.³⁹

Sâbiî kaynaklarında kendilerine yönelik yapılan baskı ve takibatın diğer çarpıcı örnekleri olarak değinilen hususlar; zaman zaman Sâbiîleri zorla sünnet etmeye yönelik baskılar ile Sâbiî yerleşim merkezlerine cami ve mescid inşası konusundaki uygulamalardır. Bu çerçevede bazı kaynaklar, bazı Müslüman idarecilerin zaman zaman Sâbiîleri sünnet olmaya zorladıklarından ve Sâbiî yerleşim merkezlerine camiler inşa ettiklerinden bahsetmekte ve bunun Sâbiîleri kirletmeye yönelik bir eylem olduğunun altı çizilmektedir: "onlardan bazıları onları sünnet olmaya zorlarlar bazıları camiler ve haçlar dikerler..."⁴⁰ Sâbiîlerin zorla sünnet ettirilmesine yönelik en çarpıcı olay *Divan Masbuta d Hibil Ziva*'nın kolofonunda anlatılır:

"ve bir yıl sonra (hicri 1254), kabilenin şeyhi Samir ibn Gadban kabile topraklarında yaşayan kadın, erkek, oğlan ve kız bütün Sâbiîleri sünnet ettirdi. Erkek, kadın yüz kişi vardı. Sonra Mars'ın oğullarının (Müslümanların) bulunduğu yerlerdeki herkes, bizi dünyadan sürüp çıkarmak çabasına giriştiler. (Ancak) Yüce Hayat onları teskin etti. Kabilenin sünnet ettirdiği kişileri bizler vaftiz ve evlilik yoluyla bağrımıza bastık. Korkusundan bir tek kişi bile yola (dışarı) çıkamıyordu, zira dışarı çıksa onu sünnet edeceklerdi. ..." ⁴¹

Burada metne göre bu zulmü yapan kabile liderinin Samir ibn Gadban olması ilginçtir; zira –yukarıda bahsettiğimiz gibi- aynı

³⁹ Drower, *Haran Gawaita and the Baptism of Hibil Ziva*, s.88-89.

⁴⁰ *Divan Abatur*, s.17.

⁴¹ Drower, *Haran Gawaita and the Baptism of Hibil Ziva*, s.90.

kişi, yine aynı metne göre daha önce Sâbiîleri soyan eşkıyaları cezalandırmış ve onlarca müsadere edilen malları tekrar Sâbiîlere vermişti.

Sâbiîlerin sünnet olmaya karşı tepkileri oldukça önemlidir; zira Sâbiî inancına göre sünnet olmak kişinin kirlenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle sünnet olmak Sâbiîlerce büyük günah olarak değerlendirilir. Dolayısıyla gerek Yahudiliğin gerekse İslamın sünnet âdetine yer vermeleri bu kirlenmenin devamı anlamına gelmektedir. Bu nedenle İslama ve Müslümanlara yönelik yürütülen polemikler arasında Müslümanların sünnet olma âdeti şiddetle eleştirilir. Müslümanlar, Yahudiler gibi bu âdeti sürdürüyor olma gerekçesiyle kınanır.⁴²

Kutsal Metinlerde İslami Terim, Kavram ve Unsurlardan Etkileşim

Sâbiî kutsal metinlerinde İslamdan etkileşime örnek olarak verilebilecek olan hususlardan birisi, Allah teriminin kullanılmasıdır. Sâbiî metinlerinde yüce tanrı ile ilgili olarak nadiren Allah lafzının kullanıldığı görülür. Örneğin, önemli kutsal metinlerden birisi olan *Kolasta'* da, karanlık tabiatlı düşmüş bir kötü dişil varlık olan Ruha'nın tanrıya yönelik şu yakarışında, onun ağızından Allah terimi kullanılır:

“Ruha sesini yükseltti, ağladı ve şöyle dedi: ‘Babacığım, babacığım! Neden beni yarattın? Tanrım, tanrım, Allah’ım! Neden beni uzaklaştırdın, kopardın ve yeryüzünün derinliklerine bıraktın?’”⁴³

Günlük ibadet kitabı olan *Kolasta'* da Allah lafzı “*alaha-alihun*” terkihi şeklinde de kullanılır: “Onlar kendilerine hükmedenle karşılaştılar; ‘Alaha-Alihun’u görmedin mi?’ diyerek.”⁴⁴ Bundan başka *Sfar Malvaşya'* da da zaman zaman Allah lafzının kullanıldığı görülür.⁴⁵

⁴² *Haran Gaveyta*, s.15.

⁴³ *Kolasta*, s.74.

⁴⁴ *Kolasta*, s.124.

⁴⁵ *Sfar Malvaşya*, s.82.

Yine Sâbiî kutsal metinlerinde geçen çeşitli ifadeler adeta Kur'an'daki bazı ifadeleri çağrıştırmaktadır. Örneğin Sâbiî sihir metinlerinden birinde geçen "onları başlarındaki saçlarının perçemlerinden yakaladı, yüksek boynuzlarını kırdı ve onları perçemleriyle bağladı" ifadesi,⁴⁶ Alak suresinde geçen "... onu perçeminden, o yalancı, günahkar perçeminden yakalarız"⁴⁷ ifadesiyle karşılaştırma açısından ilginçtir. Benzer şekilde bir diğer metinde geçen "melekler yükseklerden sana gelirler ve bacaklarından seni kavrayarak karanlık cehennem derinliklerine atacaklar"⁴⁸ ifadesi de Rahman suresinde geçen "suçlular simalarından tanınır; alınlarından ve ayaklarından tutulur"⁴⁹ ifadesiyle karşılaştırılabilir niteliktedir. Morony'nin de dikkat çektiği gibi⁵⁰ burada "perçeminden yakalamak" ya da suçluların "bacaklarından yakalanıp cehenneme atılması" gibi vurgular yörede yaygın şekilde görülen genel ifade tarzları olabilir.

Haran Gaveyta' da yer alan bir paragrafta, Hz. Meryem'le ilgili olarak "Musa'nın kızı" ifadesi geçmektedir:

"...ve onlar İsrail Evinde, Musa'nın bir kızı olan Meryem'in rahmine konulmayan bir şey oluşana kadar Rabbi, Adonay'ı sevdiler."⁵¹

Meryem'le ilgili bu tanımlama, Kur'an'da yer alan⁵² ve Meryem'e yönelik olarak kullanılan "Harun'un kız kardeşi" ifadesini hatırlatmaktadır.

Alma Rişaya Rba'nın kolofonunda geçen bir ifade, yine Kur'an'dan bir ifadeyi, "Biz emaneti göklere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, ondan korktular. Onu insan yük-

⁴⁶ Bkn. E.M. Yamauchi, *Mandaic Incantation Texts*, New Haven 1967, s.173, 177.

⁴⁷ Alak, 15-16.

⁴⁸ Bkn. Yamauchi, *Mandaean Incantation Texts*, s.187-189.

⁴⁹ Rahman, 41.

⁵⁰ M.G. Morony, *Iraq after the Muslim conquest*, Princeton University Press 1984, s.413.

⁵¹ *Haran Gaveyta*, s.3.

⁵² Bkn. Meryem, 28.

lendi. Doğrusu o, çok zalim, çok cahildir"⁵³ ifadesini hatırlatmaktadır. Sâbiî metninde geçen ifade şöyledir:

"ve Brik Yavar şöyle dedi: 'Bu Divan Yüce Hayat tarafından bana ulaştığında, korktum. Onu aldım ve suya attım, ama su kabul etmedi. İki kez ateşe attım, fakat ateş de kabul etmedi..."⁵⁴

Sâbiî geleneğinde, "kutsal metni suya ve ateşe atmaya çalışma, fakat onların kabul etmemesi" motifine diğer kutsal metinlerde de yer verilir. Örneğin Ginza'nın Dinanukht kitabında, Dinanukht kendisine gelen Disai'yi (yarı kitap yarı insan olan bir varlık) önce suya ve ateşe atmaya kalkışır.⁵⁵

Sâbiîlerin "hakikat/gerçek peygamberi" diye nitelediği Hz. Yahya, Sâbiî kaynaklarında Yahya ve Yahya-Yuhana şeklinde yer alır. Yahya, Sâbiî kaynaklarına göre "Zekeriya'nın (*Zakariyah*) oğludur"⁵⁶, annesi Inoşvey (ya da Enoşvay), eşleri Qinta ve Anhar'dır.⁵⁷ Haran Gaveyta'da geçen, "... o, hakikat peygamberi, elçi Yahya-Yuhana olarak adlandırılacak"⁵⁸ ifadesi, Kur'an'da geçen "haberini olsun ki biz sana Yahya adlı bir oğul müjdeliyoruz. Daha önce onun adını kimseye vermedik"⁵⁹ ifadesiyle karşılaştırılabilir karakterdedir. Sâbiî geleneğinde Yahya ismi hemen hemen bütün kutsal metinlerde yaygın şekilde yer almakta ve dahası *Draşya d Yahya* (Yahya'nın öğretileri) başlıklı müstakil bir kutsal metin,⁶⁰ Yahya'yı ve onunla ilgili anlatıları konu edinmektedir.

Sâbiî halkın gündelik yaşamında tılsım, sihir ve muska kitabı olarak önemli bir yer tutan *Sfar Malvaşya'*da çeşitli İslami kavramlara, ifadelere ve motiflere yer verildiği dikkati çeker. Bu metinde Hz. Süleyman, şeytanlara ve kara büyüye-sihre karşı önemli bir şahsiyet olarak anılır:

⁵³ Ahzab, 72. Ayrıca bkn. Haşr, 21.

⁵⁴ Drower, *A Pair of Nasoraean Commentaries*, s.52.

⁵⁵ Bkn. *Ginza*, p.206-207.

⁵⁶ *Alf Trisar Şualya*, s.120.

⁵⁷ *Kolasta*, s.152.

⁵⁸ *Haran Gaveyta*, s.5; ayrıca bkn. s.6, 7, 11.

⁵⁹ *Meryem*, 7.

⁶⁰ Lidzbarski, *Das Johannesbuch der Mandäer*.

“Bu, şeytanları, Şidi ve Piqdi’yi kovmak için karşı-büyünün, Davud’un oğlu Süleyman’ın öğrettiği ... karşı büyüünün izahıdır.”⁶¹

Bu kutsal metinde, bazı Kur’an ayetlerinin kötü güçleri defetmede muska aracı olarak kullanılması önerilir. Örneğin şu metinde kötü güçlere (ifritlere, şeytanlara) karşı korunma aracı olarak yazılması istenen cümleler, Kur’an’ın Nas ve İhlas surelerinden bazı ayetlerle aynıdır:

“Ayın sekizinci akşamı gelene (kötü güce) karşı şunu yaz: ‘de ki: insanların Rabbini ikrar ederim ve de ki O Allah biridir.’”⁶²

Yine *Sfar Malvaşya*’da, ayın 15. akşamı kişiye musallat olan güçleri defetmek için Yasin suresi ve Ayetü’l-Kursi’nin okunması tavsiye edilmektedir:

“... O (ayın onbeşinci akşamı gelen) Kur’an’dan özellikle Yasin suresinden ya da Kürsi ayetinden korkar ve (dolayısıyla) cinlenmiş kişiyi terkedecektir.”⁶³

Kötü güçlerin defedilmesi konusunda yalnızca bazı Kur’an ifadelerinin kullanılmasına değil, mescid ve mihrab gibi çeşitli İslami unsurlara da yer verilir. Örneğin *Sfar Malvaşya*’da Salı günleri uyku esnasında gelen kötü güçlerin şerrini defetmek için Büyük Caminin mihrabından biraz toprak getirilmesi, bunun su ile karıştırılarak içilmesi, kalan tortunun caminin oluğu altına dökülmesi tavsiye edilir ve bu şekilde kötü gücün etkisi altına giren kişinin sakinleşeceği söylenir. Ayrıca Çarşamba akşamı gelen kötü güçlerin etkisi altında olan kişilerin iyileştirilmesine yönelik olarak

⁶¹ Bkn. *Sfar Malvaşya*, s.80. Hz. Süleyman ve sihir-büyü ilişkisi MS birinci yüzyıl sonlarında Josephus döneminden beri bilinmektedir; ancak *Sfar Malvaşya*’da yoğun İslami unsurların, kavramların geçmesi, Hz. Süleyman’la ilgili bu vurguların da İslami çevre etkisiyle metinde yer aldığını ima etmektedir. Hz. Süleyman konusunda bkn. Bakara 102.

⁶² *Sfar Malvaşya*, s.82. Krş. Nas, 1; İhlas 1.

⁶³ *Sfar Malvaşya*, s.83. Yasin suresi ile Ayetü’l-Kursi’nin cin çarpması vb. durumlara karşı koruyucu etkisi hakkında bkn. M. İloğlu (derleyen), *Gizli İlimler Hazinesi*, İstanbul, t.y., c.2, 152vd., c.3, s.253, 262; İmamı Yafii, *Kur’an-ı Kerim’in Havas ve Esrarı*, çev. H. Erin, İstanbul, t.y., s.474.

da camiden su getirilmesi ve ilgili kişinin üzerine serpilmesi önerilir.⁶⁴

İslami terim ve kavramların yanı sıra Sâbiî kutsal metinlerinde çeşitli İslami şehir isimlerinin kullanılması da dikkati çeker. Harran, Şam, Basra, Kum gibi şehirlerin yanında Mekke, Medine ve Taif gibi İslam tarihinde oldukça önemli olan şehirlerin de bu metinlerde yer alması dikkat çekicidir.⁶⁵ Bu şehirlere, bu şehirleri kuranlar ya da şehirlerde meskûn olanlardan hareketle genellikle olumsuz bir işlev yüklenir. Örneğin *Haran Gaveyta*, gezegenlerden Merkür'ün Kum'da bir toplum kurduğundan söz eder.⁶⁶

Sâbiî Geleneğinde İslam Kültüründen Etkileşim

Güney Mezopotamya'da yaşayan Sâbiîlerin yöredeki Şii geleneğine paralel takiyye anlayışına yer vermesi dikkat çekicidir. Sâbiî kutsal kitabı *Ginza'* da Sâbiîlere yönelik şu öneri yer alır:

“Şayet baskı altında ise, onlara şöyle söyle: ‘Biz size aidiz (sizinle birlikteyiz).’ Ancak ona kalbinle asla katılma ya da efendin yüce Işık Kralı'nın sesini (mesajını) inkâr etme. ...”⁶⁷

Sâbiîler bu ilkeyi tarihleri boyunca kendileri üzerinde baskı kuran herkese karşı kullanmışlardır. Örneğin bu nedenle 16. yy'dan itibaren Hıristiyan misyonerler onları bir çeşit sapkın Hıristiyanlar olarak görmüşlerdir. Sâbiîlerin bu özellikleri ile Şia'nın takiyye geleneği arasında bir benzerlik olsa da Sâbiîlerin bu karakteristik özelliği İslam öncesi dönemlerden itibaren sürdürdükleri bilinmektedir. Aslında bu özellik yalnızca Sâbiîlere özgü de değildir; zira dışa kapalı bir cemaat özelliğine sahip olan heterodoksal akımların birçoğunda benzer karakteristiklere rastlamak mümkündür. Bundan başka Sâbiîler, karşılaştıkları yabancıların inanç özelliklerine göre, kendi inançları hakkında konuşmaları konusunda teşvik edilirler. Bundan amaç bir arada yaşadıkları yabancıların tepkisini çekmemektedir. Bu bağlamda örneğin Müslümanlarla konuşurken onlara “İsa (ya da Muhammed) sizin peyamberi-

⁶⁴ *Sfar Malvaşya*, s.85.

⁶⁵ Bkn. *Sfar Malvaşya*, s.121, 124

⁶⁶ *Haran Gaveyta*, s.4.

⁶⁷ Sağ *Ginza*, 28,16 (Drower, *The Mandaeans of Iraq and Iran*, s.15'den naklen).

niz olduğu gibi Yahya da bizim peygamberimizdir” demeleri dikkati çeker.⁶⁸

Divan Abatur' da yer alan ve Sâbiû inancına ilgisiz kalan bazı kişileri eleştiren bir ifade, mescidlere ya da Şia'nın “secde taşı” geleneğine yönelik bir polemik çağrıştırmaktadır:

“kutsal kuşağı gevşetenler ve bir odaya, bir çamur taşına giderek secde edenler vardır; sıkıntı onlara ulaştığında giderler ve Rablerini inkar ederler.”⁶⁹

Sâbiû ibadetlerinden Rişama'nın İslamdaki abdeste benzerliği dikkat çekicidir. Su ile yapılan üç ibadetten birisi olan Rişama (diğerleri Masbuta ve Tamaşa), kişinin günlük olarak yapması gerekli bir ritüeldir. Bir başlangıç duasından sonra ellerin ve yüzün üç kez yıkanması, sonra kulakların, burnun, dizler, bacaklar ve ayakların yıkanması şeklinde icra edilir.⁷⁰

Sâbiû geleneğinde İslam tasavvufuyla açık bir etkileşim de kendini göstermektedir. Dervişlik, *tayyî mekan* gibi kavram ve öğretiler Sâbiû halk hikâyelerinde sıklıkla konu edilir. Örneğin Adam bul Farac hikâyesinde bu kişi tıpkı dervişler gibi kullandığı bazı sözcükler aracılığıyla *tayyî mekan* kabiliyetine sahip birisi olarak anlatılır.⁷¹ Yine Sâbiû hikâyelerinde, Hz. İbrahim'i ateşin yakmamasına yönelik kıssayı hatırlatan, ateşe atılan bir grup dervişin ateşte yanmamasına yönelik anlatı ile krallığı terk ederek derviş olan bir Sâbiû öyküsü de dikkati çeker. Krallığı terk ederek derviş hayatı süren Hirmiz Şah öyküsü İbrahim Ethem'le ilgili anlatıları hatırlatmaktadır.⁷²

Sâbiûlerin bazı mitolojik anlatılarıyla tarihsel süreç içerisinde İslam kültüründe şekillenen bazı mitolojik anlatılar arasındaki benzerlikler de dikkat çekicidir. Örneğin bunlardan birisi nehirde su içmek suretiyle mucizevî bir şekilde hamile kalınmaya yönelik anlatıdır. Yaygın Sâbiû halk hikâyelerine göre Hz. Yahya'nın annesi

⁶⁸ Bkn. Drower, *The Mandaean of Iraq and Iran*, s.2.

⁶⁹ *Divan Abatur*, s.17.

⁷⁰ Rişama ile ilgili olarak bkn. Gündüz, *Sâbiûler Son Gnostikler*, s. 146.

⁷¹ Bkn. Drower, *The Mandaean of Iraq and Iran*, s.292-293.

⁷² Bkn. Drower, *The Mandaean of Iraq and Iran*, s.278, 385-386, 398.

bu şekilde hamile kalarak Yahya'yı doğurmuştur. Yahya'nın babası Zekeriya ile annesi İnoşvey yaşlılık dönemlerindeyken, İnoşvey nehre gelerek nehirden su içmiş ve içtiği su ile daha önce ilahi varlık Anuş Uthra'nın suya atmış olduğu tohumlardan hamile kalmıştır.⁷³ Benzer mitolojik anlatılara İslam tarihindeki bazı karakterlerle ilgili olarak yer verildiği bilinmektedir. Örneğin bir anlatıya göre Hallacı Mansur'un ölümü sonrası kızkardeşi nehirden doldurduğu suyu içmiş ve suda bulunan kardeşinin ruhu ile hamile kalarak 9 ay sonra bir erkek çocuk doğurmuştur.⁷⁴ Benzer bir öyküye Hacı Bektaş Veli'nin *Velayetname'sinde* de rastlanmaktadır.⁷⁵

Sonuç

Görüldüğü gibi Sâbiî kaynaklarında İslama ve Müslümanlara yönelik birçok polemik ve tanımlama/değerlendirme ile birlikte birçok İslami terim, kavram ve tema bulunmaktadır. İslam egemenliğine girişleri sonrası *zimmi* hukuku ile İslam egemenliğinde varlıklarını sürdürme imkânı bulan Sâbiîler, ilerleyen dönemde bazı olumsuzluklar yaşamışlar, örneğin Müslüman nüfusun gittikçe artması, muhtemelen Sâbiîler arasında İslama geçişlerin hızlanması, camilerle mescidlerin sayısının artması ve daha da önemlisi bazı yerel yöneticilerle bedevi komşularının zaman zaman kendilerine yönelik şiddet eylemlerine başvurmaları karşısında İslama ve Müslümanlara yönelik çeşitli polemikler geliştirmişlerdir. Bu arada Müslümanlarla bir arada yaşamaları nedeniyle çeşitli İslami öğretilerden ve geleneklerden de bilinçli ya da bilinçsiz şekilde etkilenmişlerdir. Sâbiî kaynaklarında yer alan İslam ve İslam tarihiyle ilgili çeşitli malzeme özellikle İslami kaynaklarda mevcut olan malzeme ile karşılaştırma açısından oldukça önemlidir.

⁷³ Bu mitolojik öykü ile ilgili olarak bkn. Drower, *The Mandaean of Iraq and Iran*, s.100, 258, 262.

⁷⁴ Bkn. Drower, *The Mandaean of Iraq and Iran*, s.100.

⁷⁵ Bkn. Hacı Bektaş Veli, *Velayetname*, s.119-121.

Kaynakça

- E. M. Yamauchi, *Mandaic Incantation Texts*, New Haven 1967.
- E. S. Drower and R. Macuch, *A Mandaic Dictionary*, Oxford 1963.
- E. S. Drower, "Mandaean Polemic", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1962.
- _____, *A Pair of Nasoraean Commentaries*, Leiden 1963.
- _____, *Diwan Abatur or Progress Through the Purgatories*, Vatican City 1950.
- _____, *Haran Gawaita and tha Baptism of Hibil Ziwa*, Vatican City 1953.
- _____, *The Book of the Zodiac*, London 1949.
- _____, *The Canonical Prayerbook of the Mandaeans*, Leiden 1959.
- _____, *The Thousand and Twelve Questions*, Berlin 1960.
- _____, *The Mandaeans of Iraq and Iran. Their Cults, Customs Magic Legends and Folklore*, Oxford 1937.
- Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, çev. Ali Özek, İstanbul 1973.
- Hacı Bektaş Veli, *Velâyetname*, Ankara 2007.
- İmamı Yafii, *Kur'an-ı Kerim'in Havas ve Esrarı*, çev. H. Erin, İstanbul, t.y.
- M. G. Morony, *Iraq after the Muslim conquest*, Princeton University Press 1984.
- M. İloğlu (derleyen), *Gizli İlimler Hazinesi*, İstanbul, t.y., c. 2-3.
- M. Lidzbarski, *Das Johannesbuch der Mandäer*, Giessen 1915.
- _____, *Ginza der schatz oder das grosse Buch der Mandäer übersetzt und erklärt*, Göttingen 1925.
- Malik ibn Enes, *el-Muvatta*, İstanbul 1981.
- Ş. Gündüz, "Ehli Kitabın Kimliği Sorunu ve Ebû Hanife ile Çağdaşlarının "kitâb" Terimi Merkezli Yaklaşımları", *İslâmi Araştırmalar*, 15: (1-2), 2002.
- _____, "Kur'an'daki Sâbiülerin kimliği üzerine bir tahlil ve değerlendirme", *Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Samsun 1992.
- _____, *Sâbiüler Son Gnostikler*, Ankara 1995.
- T. Säve-Söderberg, *Studies in the Coptic Manichaeen Psalm-Book. Prosody and Mandaean Parallels*, Uppsala 1949.

